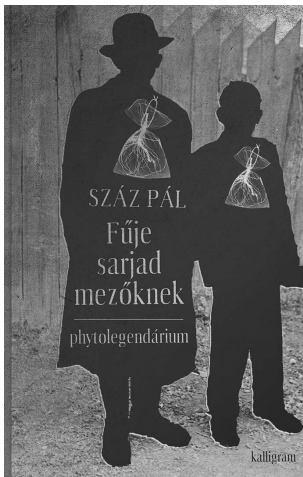

BÜKY LÁSZLÓ

Száz Pál: Fűje sarjad mezőknek – Phytolegendárium

**Kalligram Kiadó,
Pozsony, 2017
344 oldal, 3500 Ft**

A kötet címe azonnal töprengést kelt: nyilvánvalón archaikus vagy más szemszögből nézve népnyelvi a főcím szerkezete, az alcím pedig tudományos szövegek szóhasználatára hajaz a görög *phyton* 'növény' és a latin *legendarium* alapján. Az első lapokon azután nőhet a meglepetés, hiszen (mondhatni) tartalomjegyzék következik ekképpen: „Füvekfák rengye”. Aki pedig megszámlolja a phytonokat, csaknem félszázat talál az akáctól a „zsályo”-ig. S ha nem az utolsón, a *zsályo* szóalakján, de már az *angélikafű* szón is láthat szokatlanságot a kétpon-
tos *é* betűre figyelve. S ha az olvasó eljut az első fejezetig (Karrácsony), olvashatja „A sénkifőggye – phytoenigma” bevezető címet, majd ezt, „[a] sénkifőggyin nyőnek a legjobb füvek.” Az olvasó keresheti a rejtélyt (az enigmát), minthogy a „sénkifőggyin” burján nő, gyomok bokrosodnak. Csavargók, betyárok, „a haramiják, a huligányok” húzódnak ide ősidőktől, ide jött „Szentantal”, „Szentijjés”, „Szenmözés”, ide verte ki „Atyámteremtóm Ádámévát”. „A sénkifőggyin tenyísznek a rút bűnök. De ahun a baj, ott a orvosság! Ahun a bűn, ott a megváltás. Ezér osztán a sénkifőggyin a burjánbo talánnyi a legjobb füveket, fákat. Bennük van a lélek ereje” (15).

Ezzel az indítással tartalmilag és nyelvileg is el van igazítva az olvasó. A lélek erejének mibenléte az a rejtély, amelyet a könyv keres és olvasójával kerestet a világban, amely senkié és mindenkié, és változik az időben, de a múlt nyomai megmaradnak. Ezek a nyomok az évgyűrűk, amint az „Évgyűrők – phytoikon” szemlélteti is. „[O]lyan a évgyűrő, mind a vízgyűrő, ha követ vecc a tóba és hullámokat vet. Ezt a hullámot a esztendő veti, ahogy a idő a magot neveli” (15). Ezután „phytoanekdota” következik, amelyben a „Sztalineltárs születésnapjáro” berúgó őrség jóvoltából megszökik „Őregapád”, amint az elbeszélő elmondja (Fagyöngy, 16). A köznap értelemben vett anekdota a fagyöngyből készített ragacs köré épül, az orosz télben megfagyott orrú katonatárs, „Szö-

kösféri” szaglószerve ettől gyógyul meg, amire hazaérnek. Mindez mutatja Száz Pál könyvének fölépítési rendszerét. Phytoenigma, phytoikon és phytoanekdota – e hármas sorozat ismétlődik, a fő szerkezeti egységek – amint az említett Karácsonnyal elkezdődtek – a népi váltság jeles napjainak (ünne)rendjével folytatódnak (átvéve az írásmódot) Vízkérészt, Gyertyaszentölő, Gyümölcsójtó, Húsvít és így tovább Mindészentéig. A szövegmű cantus firmusát a növényvilág adja: A fák, A virágok, A füvek, A gyökerek – ezek alá sorolódik a hármas sorozatok halmaza. A zenei párhuzamnál maradvá: a cantus fractus előadásmód annak a már említett bő félszáz növénynek (egyikének másikának többszöri) megjelenésével valósul meg. A hangnemet az „Öregapád monta”, az „Öregapád Öregapja monta”, az „Öreganyád mondta” vagy egyszerűen a „Monta” idézőmondatok adják meg, ugyanis a mű szövege többnyire egy, közelebből be nem mutatott személy elmondásából építkezik. Ő(k) nyelvjárásban beszélő ember(ek), aki(k) nyilvánvalón az öregapa leszármazottjához szól(nak). „Köszönet gyümölcse azoknak, akik történetjük émesézték” – olvasható a főszöveg végén (335) mintegy kolofonként megnevezve a beszélőket, akik egyébként 1931 és 1942 között születtek. Az évszámok és a könyvben említett valós és költött helynevek (például *Galánta*, *Marad*), továbbá a nyelvjárás, a föl-föltűnő szlovák nyelv, illetőleg az események egy része a Mátyusföld magyarjaira vall. Ez a terület a dunántúli nyelvjáróterület északi része (volt). Népnyelvének fő tulajdonságait még 1890-ben írta össze Zolnai Gyula a *Magyar Nyelvtörben* (Mátyusföld nyelvjárása), sajnos a *Magyar dialektológia* egyetemi tankönyve szót sem ejt e területről, nyelvjárásának bemutatásáról eltekint (2001: 264). A *köszönet gyümölcse* kapcsán megjegyzendő, hogy a mű nyelvezete gördülékeny élőbeszéd, amely gyakran hasonlathalmazokkal, eredeti metaforákkal teli.

E nyelvezet tulajdonságai közül a hangtani vonások, amint már szó volt róla, jelölve is vannak, továbbá olvashatók tájszavak is. A kiejtés szerinti írásmód a szoros értelemben vett nyelvészeti lejegyzésnek ugyan nem felel meg, erre nincs is szükség. A hajdan Kodály Zoltán által szorgalmazott *ë* és a más *e*-változatok következtetések, néhány helyen található csupán elírás (például *Lënineltárs* ~ *Lenineltárs*: 163, 194 ~ 201; *Sztalineltárs* ~ *Sztálineltárs*: 268 ~ 110); a *Sztalin* ~ *Sztálin* különbség egyébként a hazai rendszerváltozás idején politikai jelentőségű volt, l. Büky László: Kis magyar sztalinológia, avagy mire jó a helyesírás. *Magyar Nyelvtör* CXXII [1998.], 124–126. Az írásmód efféle, mondhatni, technikai zavarai hasonlóak, mint az 1937-ben Bartók Béla, Kodály, Lajtha László közreműködésével készített Pátria magyar népzenei hanglemeztár recsegései-ropogásai közben némelykor nehezen hallható népdalok. A könyvhöz mellékelte CD hanghordozón Culka Ottó színművész előadásában e vonatkozásban zajmentes szövegminták vannak. Érdemes megjegyezni még, hogy az úgynevezett zárt *ë* hangot Szente Imre is jelöli Kalevala-fordításának magyarországi kiadásában (Szombathely, 2001) bizonyonnyal a néprajzi hitelesség érzékeltetését alátámasztandó.

A szövegekben viszonylag kevés a nyelvjárás szó (*csóvány* 'csalán', *egács* 'akác', *csángó* 'csavargó ember', *bëngézni* 'böngészni', *nyëhëra* 'nyavalya'), ezek is többnyire ún. alaki tájszavak. Érdemes a figyelemre, miként alakítja a nyelvjárás az újdonságokkal gyarapodó nyelvet: *jéerdé* 'közös; téesz', *ëuró*, *dzsakucci*, *klónyozás*, *markëtyingóni*, *migráncsvirág*, *nonolulu* 'Honolulu', *strëssz*, *szihohiënija*; hasonlóképp a cigány, a szlovák, az orosz, a latin, a zsidó vagy más szavak, kifejezések (*Jób tvoju maty; in no mi në pát risz; lëf bët gi mel da lët; szchopën, tavës tu szan, Devla phenel*). A névanyag is a nyelvjáráshoz és a népszemlélethez alakult, és nemcsak a politikai személyiségek, hanem a már fentebb említett bibliai és más nevek

(Szemmözés-től Pilátuseltárs-on át Márjácso-ig, Petőfisándor-ig), továbbá a helynevek is (Londom, Pozsom, Pencilvánija). A könyv mindenkor beszélni bizonyos népi stíluseleganciával beszél, ebbe tartozik, hogy a vulgárisnak vagy durva minősítésűnek tartható elem alig-alig akad, vagy ha mégis, illeszkedik a kifejezendő dolog ábrázolási helyzetéhez, hasonlóképp, mint a falusi muzsikások széthangzó játéka Mozart művében (Ein musikalischer Spass, K. 522): [a mennykő] *odabaszott a határ közepibe*, 193; *az apastalok be voltak szarva* (A szödér meséje, 244); *segberúgták a katonák* [Krisztusurunkat], uo.; [Kájin] *jól segberúgta* (kérésztfa meséje, 258); *A poklok picásájábo!* (A galócafogomba meséje, 324).

A lélek ereje és az egészség kapcsolatát a népi gyógyászat a természetismeret révén kísérelti rendben tartani, ebben a gyógynövények felhasználása élen jár. Száz Pál mesélői egybefogják a testet-lelket: „Hit nélkü nincs gyógyulás. Monta öreganyád. Mer hijábo van benne a lélek ereje a füvekbe, ha a lélek nem fogaggya be. Keressetek és talátok, kopogtassatok, kinyitnak nekték. Monta Krisztusurunk. Nagy kégyelém a gyógyulás, és nagy gyógyulás a kégyelém. Monta Öregapád. De hit nélkü nincs kégyelém. Krisztusurunk is gyógyította a betegkét, mer azoknak hit vót a szívükbe. Így osztán meghallották a evangéljomot. Akinek füle van, halja meg!” (A lélek ereje, 223). A füvek és fák felhasználása a *nyéhérák*-ból (nyavalyák-ból) való kiláboláshoz sokszor adja a kötet témaalapját. Ez a Biblia vélt vagy valós történeteire épül, például: Éva megöregedvén megbánta minden bűnét, és lebukott a vízbe, de a Szentlélek galamb képében a fejére szállt a kegyelem jeleként. „Amikor kimént Éványátok a vízbű, a vízcsépppek, amik lecséppégtek rúla, azokbú pocikfark nyót. [...] Ádámtyátok a ágyat nyomta, má beleszakatt a munkábo. Éványátok csinát a lábáro dunsztkötítst a levelíbbú. Másnap lábáro át, mént aratnyi” (A szakadás. Pocikfark, 221). Érzékelhető, hogy a népképzelet nem szakad el a napi munkától, „Kajin vót az eső favágó”, aki nekifogott fát vágni, osz viletlenű a Ábél taláto é.” Ebből a bűnből sarjadt ki a birtoklás, a háborúk, a hatalmaskodás, a királyokat és az eltársakat nem érdekli a nép: „Oszt húzogatták a határokat, énfődem, énfődem” (Kajin még Ábél, 262–264). – „A kígyófiú igen jó a sebekre. Mindénféle sebre, horzsolásro, marásro, daganatra, húzódásro, de még a szív szákájáro is.” A szeplőtelen Márjácso pusztította el a kígyót, annak a fejből való mag sarjadt fűvé, „vitte Öreganyád minden szülíshé”, tudniillik, hogy „keze alatt vagy ezer gyerek is született”, s úgy csusszantak ki a gyermekek, „min Márjo csusszant a málhás számárko hátáru” (228).

Az idézett részekből kitűnik, hogy a (gyógy)növényi ornamentika mögött a bibliai történekek példatára van, amely mögött pedig a könyvben szereplő mátyusföldi falusi nép világlátásából rajzolódik ki kép. Pontosabban: pannó, amelyen az alapképek a világháborúk és következtükben a magyar, a cseh, az orosz hatalom, az államforma-változások (köztársaság, kommunista rendszer). A mindehhez tartozó következményrészek azután sorra megtalálhatók: fogság, lágerélet, betegség, kitelepítés, nyilasok, zsidó- és kuláküldözés, padlássöprés, a közös gazdálkodásba hajszolás ötéves tervvel, holott „[d]rágább a ílet bárméllik rencerné” (36). Ezt tudva a nép látja, minden rendszerben vannak fölötte olyanok, mint Gotvaldelftárs (75), Hortielftárs (124), Rákosielftárs (200) és a korábban említettekén kívül más eltársak, akik számára a paradicsomban elsőként termő fa gyümölcse sem érték: „A birsalmafa gyümölcse olyan, mint a ílet. Kemíny és keserű” (A birsalmafa neve, 63). A biblikus párhuzam azután magyarázatot ad: „Salamonkirály vót a legjobb király, a legbölcsébb. Nem vót az eltárs, de a níp baráttyo vót igazán” (A kámosgyükér meséje, 263). Az „eltárs” – úgy lehet – az ’úr’ jelentésben valamely, a nép szempontjából nem kívánatos hatalom birtokosa. Ironikus a

Szemmarksz (137), a *Szemmicuriny* (87), akit a „növények pápája”-ként kellett a parasztnak tisztelnie, holott az öregapák öregapái óta tudták, miként kell a növényekkel bánni. Ez igazolja a Fák munkái című egységek visszatérései: A meccs (45), A telepített (52), A ójtás (62), A íkojtás (82), A Szemmicuriny (87), A szémzés (255). S amint másutt is sokszor, a növényt való bánás ezekben is az emberélet példázata: „Mért amit isten égybekötött, embér szít nem válóssa, ettest, égy lílek, égy íletém, égy halálom” (A íkojtás). És sorjáznak a hasonló alapigazságok a phytolegendák történeteiben, amelyek nem vonhatók kétségbe, hiszen „Öregapád” vagy „Öregapád Öregapja monta”: „A birsalma a magány fájjo. [...] Ilyen égyedű van a embér a lítbe e teremtt világo” (Talállós mese. A birsalma fájjo, 63). – „Amikor az embér ríszög, elalszik benne a lílek” (A szöllő meséje, 86) – „[...] úgy kő ínyi, hogy ha meghalunk, allégyen íletünk legboldogabb napja” (Talállós mese. A nap, amikor meghász, 93) – „A bűnökű ered a test nyavalyája, a kégyelembű a egésség, a test üdvösség” – „[...] minné többet könnyezik a szöllő, minné jobban megmeccik, anná ídésőbb léssz a gyümölcse” (A bűnök meséje. A bűnöt: a szöllő könnyei, 70) – „[...] léttek mírges növények, úgy vannak még mámo is a füvek rengyibe, mind a bűnös szívek” (A mírges növények meséje, 168) – „Az ílet szent sebit, fő van írva a embér szívbé, nem gyógyícça azt más ír, csak a kégyelémvirág. De az még a halálon is úr, mer a szív főgyibű sarjad” (Kégyelémvirág. Ílet sebe, 169) és folytatódnak a példázatok. Ez a világszemlélet egyenes vonalvezetéssel – „Atyateremtőm szülte a világot, világa szülte mēnyit, mēnyie szülte földjít [...]” (A patolatnyár meséje, 40) – jut el az élet fájának gyümölcshöz, aki elveszi a világ bűneit. Az Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése nyomán közkinccsé vált archaikus népi imádságok egyikével rokon szövegdarab (*Hegyét hágék, lőtöt lépék*. Magvető, Budapest, 1976. 181) mellett más, hasonlók is szervülnek a főszövegekhez (40, 204, 293, 324) erősítve a gondolkodásmód hitelességét. (A hátsó előzéklap közli, hogy a hanghordozón lévő Mária-éneket Pereden gyűjtötték 1994-ben.)

A mai élet számos jelenségét is meg-megtalálni, változott a társadalom: „Mámo má nincsenek elftársok” (322). A szóhasználati példák mellett a kínai kereskedők jelenléte (*csingcsungok*), az avarégetés tilalma, a bekamerázott falu és egyebek vannak említve a mesézők által egy-egy digresszióban. A múlt azonban mindig háttér, például a füst nélküli falu kapcsán: „Mi ez a bűdös ahho kípest, ami a lágérékbe vót! Bűdös füst vót az. Monta Lébus” (319). Lébus – és Golstějnboltos – zsidó, aki megállapította, hogy az új huszason az írás nem zsidó betűkkel van, hanem, amint Pásztoelftárs megmondta, tót betűk. „[...] Atyámteremtőm a világot zsidóbötűkkel-é, vagy tótötűkké. Kinek hogyan [teremtette]” –, aztán a zsidóbötűk „kiméntek azok a kímínyen a háború alatt Öregapád gyerekkorábo.” (A csehszlovák huszas. A kamillavirág még a bötűk, 169). Lébus zsidó voltának tudomásulvétele természetes, mint a betűfajták. Így aztán az írásjelek, mint egy mēkčen, a jellemről is árulkodnak: „[Szabadosjankó] neve magyar vót. de mēkcsēnyē írta, osztán még a nevit is áttíratva Szabackijánóra. Nagy matyicás lét ez a Janó, magyarú meg nem szöllät vóna.” A családokhoz tartozó fiatalok egymásba szerettek, ami ellen nem lehetett tenni semmit, de nagy lett a békétlenség. Aztán megbetegedett Jankó. „Prēcso nyēnájgye pokoja tvoje szrccē, gdo z nász mőzse za to, akí ho panyēbozsē sztvoril, secci māmē rovnakē srecce, öreg Jankó, monta nēki [Öregapád]. Eriggyé, míg nem kíső, bíkíj meg szívedbe.” Az öregapa csóványt ajánl gyógyulásra, az be is következik, utána „vígűl is összebíjútek”. Az öregapa szlovák beszéde is a jellemrajz része. A történet a két nép együttélésének példázata. (A bűnök meséje. A bíkítlenég még a hērkánkodás. A csóvány meg a sinkőfű, 229).

Voltaképpen az egész könyv példázat. Mint Heltai Gáspár az állatokkal, Száz Pál növényvilággal (is) példálózva mutatja be a (nem kizárólag) magyar embereknek immár hajdani alakjait, akik még a XX. században fönntartották azt az emberséget, amelyet az ilyen-olyan korabeli viszonyok sem tudtak megtörni. Lényegében bibliai háttér ugyancsak az emberi tartásnak, a jellem egyenességének példázata. Az öregapák öregapjai, az öreganyák öreganyjai tették a dolgukat a ganajhordás közben is mondva a „litánijákat” (A szív áréndáso, 275), meghaltak időnap előtt vagy „Szentanna és Jovákim megérték a nyugdíjat” (A galagonyabukor meséje, 292), új életet indítottak („[...] elkezdett tanakonnyi Szentanna Jovákimmā, hotyhá ideje lenne kiházásíttanyi [Márjácskot]”, 225).

Példázat a könyv lezárása is: „[...] úgy kő a füveket szénnyi, hogy meg nē őjjük őköt áldozatukér. Mer ha föláldozta is magát a növény, meg nē őd, a gyükerit, amibű főtámadhat, nē báncsd, mer fűje sarjad mezőnek” (A vígső, utósó phytoaforizma, 332). A magas műveltség szerinti létkérdésekre adott válasz ez is, mint a születéssel és halállal kapcsolatos mesézések. És a válasz: „Mer azér született e világro a zembër, hogy munkákoggyon rajta” (A szív áréndáso, 275). Mindemellett tudvalévő: „Olyan a mesézés, mind a növények felete. Szárbo szökken a szó a gondolat magjábú” (Mesízés, 122), majd jön a virág és a termés. A mesemondás Aiszóposzhoz vezethető hagyomány, amelyet (mások mellett) Heltai Gáspár tett emlékezetessé irodalmunkban, hogy nemritkán magyarázatot kíván. A „Hogyan kő ezt értenyi?” (A vadringló, 250) kérdése föl-fölbukkan Száz Pál könyvében, és a „Füvekfák rengye” kínálja a magyarázatot, amely maga az élet. „Sokmindënt mondott Öregapád sokmindenkinek, de azt nem monta soha sēnkinek hogy nēm” (Nēm monta, 240) –, úgylehet Száz Pállal együtt bízott az ílet erejiben...